

Forskning om journalistik – med en demokratisk utgångspunkt

Gunnar Nygren

Journalistik kan vara många olika saker. Det är en typ av medie-innehåll, det är ett yrke och ett yrkesområde. Det är en institution i samhället, en ”tredje statsmakt” som ska granska makt-havarna.

Journalistik är också ett akademiskt ämne. Varje år kommer hundratals studenter till universitet och högskolor för att studera journalistik – för att bli journalister eller bara av nyfikenhet. Det finns forskning och forskarutbildning i journalistik, docenter och professorer i journalistik. I denna forskning skapas ny kunskap om journalistiken som bedrivs i samhället.

Men vad är egentligen journalistik som akademiskt ämne? Vad handlar det om, och är denna forskning något som angår alla de som utövar journalistik i vardagen utanför det akademiska elfenbenstornet? Som all god forskning, så utgår forskning om journalistik från en nyfikenhet. Frågorna utgår från den konkreta journalistiken:

- Varför blir vissa händelser nyheter, men inte andra?
- Vilka värderingar ligger dolda i de berättelser som möter läsare, lyssnare och tittare?
- Hur påverkar journalistiken alla de människor som möter den på olika plattformar, från mobilens korta uppdateringar till tidskrifternas ”longread”?

Listan på frågor kan göras lång, den begränsas bara av forskarens fantasi.

Mediernas dagliga flöde av nyheter, reportage och tyckande fyller vår vardag. Det blir samtalsämnen vid matbordet eller vid fiket på jobbet, och det saknas inte åsikter om vad nyhetsmedierna gör och inte gör. Forskningen går ett steg längre och

tar alla dessa frågor på allvar. Forskningen undersöker journalisterna och deras arbete, vad medierna berättar om världen och hur denna världsbild i sin tur påverkar samhället. Denna forskning skapar kunskap som vi kan använda, både för att förändra journalistiken och för att aktörer i samhället bättre ska förstå hur journalistiken fungerar.

Att denna kunskap är viktig, det förstår vi när politiker som president Donald Trump utnämner journalister till ”folkets fiende” och kallar alla nyheter som han ogillar för *fake news*. Presidenten försöker ta kontroll över offentligheten genom att angripa medierna, och visar samtidigt att kunskapen om detta samhällets signalsystem är central för makten.

Ett nytt forskningsområde

Journalistik är ett nytt ämne i den akademiska världen. Det formades i början av 1900-talet i relation till andra ämnen inom akademin och i relation till forskning som redan långt tidigare berört medier och medieinnehåll. En av ämnets säregenheter är att samtidigt som det finns mycket teoretisk kunskap *om* journalistik, så är det också en praktisk yrkesutbildning där blivande journalister lär sig *göra* journalistik. För att undersöka vad som format ämnet söker jag mig tillbaka till 1990-talet, och det blir samtidigt en resa i min egen akademiska historia.

Jag kom som lärare till dåvarande Journalisthögskolan i Stockholm 1989. Jag fick jobbet på journalistiska meriter, och min uppgift var att lära blivande journalister att skriva nyheter och leta fakta i kommuner och riksdag. Kollegorna var mest journalister utan större vetenskaplig skolning. Med undantag för några akademiker med bakgrund i historia och sociologi som undervisade i källkritik och mediernas roll i samhället.

Efter ett halvår kom det nya bud. Utbildningen blev treårig och något år senare kom den första professorn i journalistik, ungefär samtidigt som journalistutbildningen i Göteborg fick en professor i ämnet. Högskolan bytte namn till JMK och nu skulle utbildningen passas in i universitetsmallen. Professor Stig Hadenius tog plats för att bygga upp forskning i journalistik. Han

var historiker men hade också varit chefredaktör för socialdemokratiska *Västgöta-Demokraten* i Borås. Men Hadenius var inte bara historiker, han hade också skrivit den första större vetenskapligt baserade boken om det svenska mediasystemet, *Massmedier, en bok om press, radio och tv*, tillsammans med Lennart Weibull i Göteborg (Hadenius & Weibull 1978). Det är en bok som fortfarande 2020 används som lärobok, senast uppdaterad av Lennart Weibull, Ingela Wadbring och Jonas Ohlsson (2018). Jag hade läst den redan som reporter på *Eskilstuna-Kuriren*, och den satte igång kritiska tankar hos mig om hur journalistiken fungerar.

Ett teoretiskt eller praktiskt ämne?

Inom journalistutbildningen var diskussionen om journalistikämnet inte ny. Relationen mellan akademisk tradition och professionell erfarenhet, mellan teori och praktik hade präglat tillkomsten av journalistutbildningen under 1950-60-talen (Gardeström 2011). Relationen hade inte varit enkel utan tvärtom präglats av en ömsesidig misstro. När utbildningen nu skulle anpassas till universitetet kom denna misstro upp igen. Några av de akademiska lärarna ville skapa två ämnen av journalistiken, ett praktiskt journalistikämne ("så gör man") och ett teoretiskt ämne som skulle kallas journalistikvetenskap (att studera journalistiken utifrån).

Men de flesta andra lärare såg journalistik som *ett* ämne med olika typer av kurser. Torsten Thurén, historiker och lärare i källkritik, betonade att journalistik är ett intellektuellt yrke och att all journalistutbildning värd namnet därför också är teoretisk. Det är meningslöst att dra en skiljelinje mellan vad som är teoretisk och praktisk utbildning, menade Thurén:

Den verkliga motsättningen ligger inte mellan teori och praktik utan mellan inskolning å ena sidan och kritisk distans till yrket å den andra. Och det är viktigt att klargöra att inskolning och praktisk undervisning inte är samma sak och att kritisk distans

och teoretisk undervisning inte heller är samma sak. (Thurén 1992)

Idag, nästan 30 år, senare ser vi att praktisk och teoretisk kunskap och är två sidor av samma ämne. Det går inte att läsa sig till hur man gör journalistik, den kunskapen måste prövas och tränas. Samtidigt ger forskningens teoretiska kunskap en kritisk distans till hur journalistiken fungerar, ett utrymme för reflektion och ifrågasättande. Dessutom ger kurser i forskning en träning i systematiska metoder i undersökningar av verkligheten.

Tre centrala forskningsområden

Akademisk utbildning ska bygga på ”vetenskaplig grund” och på ”beprovad erfarenhet” enligt högskolelagen (SFS 1992:1434). Den beprövade erfarenheten fanns väl representerad på 1990-talets JMK genom alla lärare med en professionell bakgrund. Men vilken forskning skulle utvecklas, både som grund för utbildningen och för hela samhällets behov av ökad kunskap om journalistik?

Den nordiska noden för medieforskning Nordicom hade startat redan 1972. När det blev fler professorer och journalistikämnet tog form, så samlades sex ledande professorer i en skrift för att ringa in ämnesområdet (1992). Samtliga var äldre män, och i var sin text fick de ge sin syn på ämnesområdet journalistik, media och kommunikation – Karl Erik Rosengren, Lenart Weibull, Kjell Nowak, Kent Asp, Stig Hadenius och Karl Erik Gustafsson. Utgångspunkten var det som Kent Asp ansåg vara ett trivialt med ändå viktigt konstaterande: att ämnesgränser inte är givna av Gud fader eller någon annan högre instans. De är skapade av människor.

Kent Asp och Stig Hadenius pekade ut tre centrala studieobjekt för ämnet:

- Journalistiken som *produkt*, det journalistiska innehållet och dess form såväl i text som i bild. Vad berättar journalistiken om, hur berättar journalister?

- Journalistiken som *arbetsprocess*, hur journalistiken skapas på redaktionerna, vilka värderingar som styr journalisterna och till exempel journalistisk etik.
- Journalistiken som *samhällsfenomen*, hur tar människor del av journalistik och hur påverkar den samhället? Vilken betydelse har journalistiken för demokratin?

Dessa tre områden överlappar varandra, och i centrum står det journalistiska innehållet. Utifrån detta kan man också dra slutsatser om mediernas villkor och processer, till exempel om skillnader mellan olika medieformer. Medieanvändningen är väl studerad i Sverige genom till exempel *Mediebarometern*, som gjorts sedan 1979. Däremot är de redaktionella processerna mindre utforskade, hur journalistiken produceras och de villkor och värderingar som sätter ramarna för journalistiken (Nygren 2008).

De sex professorerna beskrev hur medieforskningen växt fram ur andra akademiska ämnen. Karl Erik Rosengren i Lund hade sin bakgrund i sociologin och betonade vikten av tvärvetenskaplighet, att medieforskarna skulle kunna röra sig över gamla gränser mellan samhällsvetenskap och humaniora. Hans namne vid Handelshögskolan i Göteborg, Karl Erik Gustafsson var ekonom och beskrev hur teorier om medier som företag vuxit fram. Stig Hadenius ville med sin bakgrund som historiker lansera nya stora projekt för att berätta både den svenska pressens och etermediernas historia (båda genomfördes fram till början av 2000-talet). Kent Asp såg även andra vetenskaper som infallsvinklar på journalistik – teknik, politik, språk, konst och beteendevetenskap.

Varför räckte det då inte att studera journalistiken inom alla de andra ämnesområdena? Skillnaden är att i journalistikforskningen är det själva journalistiken, både innehållet och hur det produceras på redaktionerna, som står i centrum. För att undersöka det krävs teorier och metoder också från andra ämnesområden, kanske från flera områden samtidigt. Men det är journalistiken som står i fokus, till skillnad från till exempel ren historieforskning och litteraturvetenskap där tidningar bara är källmaterialet. I journalistikforskningen är det själva journalistiken som

är forskningsobjektet, såväl det journalistiska innehållet som de processer som skapar det och den betydelse det får i samhället.

En normativ utgångspunkt?

Professorerna Weibull och Asp, som båda arbetade vid JMG i Göteborg, uttryckte en liknande syn på ämnesområdet. De såg journalistikforskningen som en del av det större området ”massmedieforskning” som är en disciplin som växt fram i korsbefruktningen mellan humaniora och samhällsvetenskap. Journalistik är en specialitet inom detta större område.

Men Hadenius antyder en mer grundläggande skillnad mellan journalistikforskning och det större medieområdet. Med hänvisning till den brittiske forskaren Jay Blumler som varit tongivande inom området journalistik och politik, betonar Hadenius att journalistikforskningen är mer eller mindre normativ – ”frågan är inte *om* utan *hur* normativ journalistikforskningen ska vara” (Hadenius 1992, s. 78).

Att vara normativ är ofta ett skällsord i akademiska sammanhang. Det innebär att man utgår från värderingar om hur något borde vara (ideal och normer) och jämför detta med hur något fungerar i praktiken. Hadenius utgår från grundläggande normer i journalistiken – till exempel granskning, självständighet och korrekthet – och skriver att det är viktigt att studera hur journalistiken lever upp till sina normer och ideal. I sin förlängning ger detta också frågor om journalistikens roll i demokratin som är en av samhällets grundnormer. Med sitt politiska perspektiv var Hadenius inte rädd för att vara normativ. Något som fortfarande är högst omdiskuterat i forskningen inte bara inom journalistikämnet.

En tyngdpunkt i samhällsvetenskap

Nu har det gått drygt ett kvarts sekel sedan de sex professorernas tankar om ämnesområdet formulerades. Idag pågår journalistikforskning på många fler universitet och högskolor. Etiketten på ämnet varierar mellan olika lärosäten. Ofta beforskas journa-

listiken under ämnesnamnet medie- och kommunikationsvetenskap (till exempel Mittuniversitetet i Sundsvall, Linnéuniversitetet och Karlstads universitet). Ämnet journalistik finns bara på Stockholms universitet och Södertörns högskola. Vid den isärklass största forskningsmiljön, JMG i Göteborg, heter ämnet ”journalistik och masskommunikation”.

Etiketter kanske inte betyder så mycket längre. Ämnesområdet har etablerat sig, och det är innehållet och inte vad som står på syltburken som är det viktiga. En överblick över ämnesområdet finns i *Handbok i journalistikforskning* som 2019 kom ut i sin andra och omarbetade upplaga (Karlsson & Strömbäck 2019). I 32 kapitel ges en översikt över både svensk och internationell forskning om journalistik, sammanlagt 36 författare från de flesta lärosäten finns med. Till och med en av professorerna från skriften 1992: Lennart Weibull, som nu blivit emeritus vid JMG i Göteborg skriver om brytpunkter i svensk journalistikhistoria.

Handboken täcker in alla de tre områden som skissades i skriften från 1992: journalistikens innehåll, arbetsprocesser och betydelse i samhället. Handboken är tvärvetenskaplig, även om det finns en tydlig samhällsvetenskaplig dominans bland författarna. De kulturteoretiska perspektiven är få, språkvetenskap och teorier om diskurser är sparsamt förekommande. Ett av de forskningsområden som betonades starkt av Stig Hadenius 1992 saknas helt – bildjournalistiken, studier av både stillbildens och den rörliga bildens plats och betydelse.

Den normativa utgångspunkten finns också i 2019 års handbok, som en underliggande ton av kritik i analyser av journalistikens roll i demokratin. I inledningskapitlet skriver redaktörerna om journalistik och vetenskap som två fält som båda gör anspråk på att ingå i ”den faktabaserade rationalitetens gemenskap”. De menar att behovet av genomarbetad och kvalificerad journalistik bara har ökat i tider av *fake news* och misstro mot etablerade medier. Journalistiken är fortfarande viktig för demokratin. Det innebär också att forskningsbaserad kunskap om journalistik, om dess villkor och produktionsprocesser, om inne-

håll och påverkan på politik och samhälle är fortsatt viktig. Det normativa perspektivet från Hadenius finns kvar.

Ett globalt perspektiv

Sedan 1992 har det också tillkommit ett tydligt internationellt perspektiv. Journalistikforskningen har en betydligt längre historia i till exempel Tyskland och USA. I den tidiga tyska forskningen fanns tydliga normativa perspektiv, ideal om hur journalistiken skulle vara. I USA växte det fram en mer empiriskt dominerad forskning i samband med professionaliseringen och den tidiga journalistutbildningen från början av 1900-talet (Wahl Jörgensen & Hanitzsch 2009). Mycket av journalistikforskningen kom att domineras av amerikansk sociologi och brittisk ”cultural theory” (Zelizer 2004). Vetenskapliga tidskrifter startades från 1990-talet, till exempel *Journalism*, *Journalism Studies* och *Journalism Practice*, och dessa dominerades från början helt av forskare från USA och Storbritannien (Wahl Jörgensen & Hanitzsch 2009, s. 7).

Även om denna anglosaxiska dominans finns kvar, så har globala och jämförande perspektiv blivit allt viktigare i journalistikforskningen. Det gäller även den svenska forskningen där publicering i internationella tidskrifter numera är mycket viktig. Insikten om att journalistik ser olika ut i skilda delar av världen, att normer och praktiker skiftar i olika mediesystem, gör att forskningen allt oftare också har ett jämförande perspektiv. Journalistiska kulturer kan jämföras, och Sverige representeras också i det globala projektet ”Worlds of Journalisms”, där journalister i 70-80 länder undersöks (worldsofjournalism.org). Många studier där även svenska forskare deltagit visar att både ideal och journalistiska praktiker skiftar mellan mediesystem – som frågan om journalisten ska vara en neutral observatör eller aktiv deltagare i samhällsfrågor. I mer auktoritärt styrda länder är medier mer ett redskap för makten än en fristående granskare (t.ex. Nygren & Dobek-Ostrowska 2015).

Journalistikens gränser

Det finns mycket gemensamt mellan journalistikforskning och det större paraplyet medie- och kommunikationsvetenskap. Det gäller särskilt i tider då journalistikens gränser blir alltmer otydliga i relation till PR och information med nya begrepp som *content marketing* och *native advertising* (se Rehnberg & Grafström i denna antologi). Sociala medier och andra digitala plattformar suddar ut gränser mellan producenter och konsumenter, och frågan om vem som är journalist och vad som är journalistik blir allt svårare att besvara (Carlson & Lewis 2015; Karlsson 2019).

När verkligheten förändras, så måste forskningens kartor och teorier ritas om. Men fortfarande finns det en professionellt producerad journalistik som bär på de värderingar och ideal som utvecklades under journalistikens ”guldålder” på 1900-talet – att vara en oberoende granskare, en självständig berättare som ger oss bilden av vår samtid. Idéer har en stark livskraft när de skapar institutioner som förvaltar dem vidare långt efter de historiska processer som skapade dem, skriver idéhistorikern Sven-Eric Liedman (1998). De journalistiska institutionerna i form av medieföretag, särskilda journalistutbildningar, etiska regelverk och professionella organisationer gör journalistiken seglivad.

Samtidigt finns det en spänning mellan medieforskning i allmänhet och en tongivande del av journalistikforskningen. Forskningsområdet journalistik är brett, och det är inte alla forskare som utgår från demokratiperspektiv och journalistikens ideal. Men journalistikens grundläggande idéer finns ändå ofta med som en medveten eller omedveten utgångspunkt. Det är dessa idéer som skiljer journalistik från andra typer av medieinnehåll som PR och *content marketing*, som ger journalistiken dess legitimitet i samhället.

Det var denna normativa utgångspunkt som Stig Hadenius nämnde redan 1992, ett perspektiv som är starkt förankrat i den liberala demokratimodellen. De amerikanska journalisterna (och forskarna) Bill Kovach och Tom Rosenstiehl (2001) har sammanfattat journalistikens roll i denna modell i nio budord. Journalistikens främsta syfte är att ge medborgarna den information de

behöver för att vara fria och självstyrande, skriver de och definierar de ideal som är nödvändiga för att uppnå detta: att söka sanningen, att ha en professionell integritet och vara oberoende, att ge utrymme för debatt och att ha en etisk kompass. Med mera.

Denna normativa utgångspunkt är inte given en gång för alla, den kan också diskuteras och kritiseras. Den ifrågasätts allt oftare av politiker och makthavare som kallar journalistik för *fake news*. I Europa stärker högerpopulister kontrollen över medierna. Obekväma journalister vid public service rensas ut i Ungern, Polen och Slovakien och i Ryssland är mediernas frihet från 1990-talet bara ett minne. Även i Sverige ökar det politiska trycket mot mediernas oberoende, i första hand mot public service som hotas av kraftiga nedskärningar och förslag om granskning av innehållet.

Det finns en nära koppling mellan journalistik och demokrati. Den oberoende journalistiken, som vi känner den, växte fram med demokratin, och utan yttrande- och tryckfrihet får denna journalistik det svårt. Men det finns också ett beroende åt andra hållet – utan fristående medier som berättar om samhället och granskar makthavare, så är demokratin illa ute. Då får medborgare svårt att ta ställning i de allmänna valen, den kritiska debatten tystnar och demokratin tynar bort.

Det är detta som ger en stor del av journalistikforskningen dess normativa utgångspunkt, det var detta som Stig Hadenius såg när forskningsområdet formades på 1990-talet. Och det gäller i ännu högre grad idag i 2020-talets antidemokratiska våg.

Gunnar Nygren är professor emeritus i journalistik vid Södertörns högskola. Han har forskat om journalistiska yrkesroller och hur medieutvecklingen påverkar journalistyrket. De senaste åren har han forskat om lokaljournalistik och förändrade lokala medieekologier.

Referenser

- Carlson, M. & Lewis, S.C. (2015). *Boundaries of journalism: professionalism, practices and participation*. London & New York: Routledge.
- Gardeström, E. (2011). *Att fostra journalister*. Göteborg: Daidalos.

- Hadenius, S. (1992). Den nödvändiga journalistikforskningen. I Carlsson, U. & Lindblad, A. (red.), *Forskning om journalistik, medier & kommunikation: ämnesområdet idag och i framtiden*. Göteborg: Nordicom, s. 71–79.
- Hadenius, S. & Weibull, L. (1978). *Massmedier: en bok och press, radio och tv*. Stockholm: Bonniers.
- Karlsson, M. (2019). Journalistikens gränser: gråzoner mellan makt, medborgare och teknik. I Nygren, G. & Wadbring, I. (red.) *På väg mot medievärlden 2030: journalistikens villkor och utmaningar*. Lund: Studentlitteratur, s. 167–188.
- Karlsson, M. & Strömbäck, J. (red.) (2019). *Handbok i journalistikforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Kovach, B. & Rosenstiehl, T. (2001). *The elements of journalism*. New York: Crown Publishers.
- Liedman, S-E. (1998). *I skuggan av framtiden: modernitetens idéhistoria*. Stockholm: Bonniers förlag.
- Nygren, G. (2008). *Yrke på glid – om journalistrollens de-professionalisering*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Nygren, G. & Dobek-Ostrowska, B. (red.) (2015). *Journalism in change: journalistic cultures in Poland, Russia and Sweden*. Frankfurt: Peter Lang Edition.
- SFS 1992:1434 *Högskolelag*. <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/hogskolelag-19921434_sfs-1992-1434> [2019-09-20]
- Thurén, T. (1992) *En ny journalistutbildning*. Intern skiss vid JMK, Stockholms universitet.
- Wahl-Jørgensen, K. & Hanitzsch, T. (2009). Introduction: on why and how we should do journalism studies. I Wahl-Jørgensen, K. & Hanitzsch, T. (red.) *Handbook in journalism studies*. London & New York: Routledge, s. 3–16.
- Weibull, L., Wadbring, I. & Ohlsson J. (2018). *Det svenska medielandskapet: traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens*. Stockholm: Liber.
- Zelizer, B. (2004). *Taking journalism seriously: news and the academy*. Thousand Oaks. SAGE.